

Əhməd Cavad poeziyasında poetik sintaksis haqqında bəzi qeydlər (“Səsli qız” poeması əsasında)

Ədalət Abbasov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrası. Azərbaycan.

E-mail: abbasov-edalat@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9704-1874>

XÜLASƏ

Azərbaycanın ədəbi-bədii fikir tarixində özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən görkəmli ədib Əhməd Cavadın istər “Qoşma” adlı ilk kitabında, istərsə də yaradıcılığının dinamik səviyyəsinin təzahürü olan və əsərlərinin böyük hissəsinin toplandığı “Dalğa” kitabında xalq ədəbiyyatının təsiri aydın şəkildə hiss olunur. Eyni poetik duyğu, obrazlı (ekspressiv) şərait, estetik zövq şairin digər əsərlərində olduğu kimi, “Səsli qız” poemasında da qüvvətlidir. Söz və ifadələrin yerli-yerində, kommunikativ funksionallıq cəhətdən məqamında işlədilməsi sayəsində oxucu poetik ideya və obrazlar aləmində fəal bir şəxsə çevrilir. Misralarda sanki incitək düzülən sözlər semantik (poetik) mühitin formalaşmasına, nəticədə isə ideya-məzmun xəttinin qüvvətlənməsinə xidmət edir. Şair dilin informativ və ekspressiv funksiyalarından geniş kontekstdə istifadə etdiyi “Səsli qız” poemasında zəngin məcazlardan – bədii təsvir və poetik fiqurlardan kifayət qədər bəhrələnərək poetik sintaksis mühitinin formalaşdırılmasına nail olmuşdur.

AÇAR SÖZLƏR

dinamik səviyyə,
rəvan dil,
neytral leksika,
poetik semantika,
sintaktik fikir

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 08.01.2023
qəbul edilib: 13.02.2023

Some notes about poetic syntax in Ahmad Javad's poetry (Based on the poem "Sesli giz")

Adalat Abbasov

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor. Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Azerbaijani language and its teaching technology. Azerbaijan.
E-mail: abbasov-edalat@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-9704-1874>

ABSTRACT

The influence of folk literature can be clearly felt in the first book of the famous writer Ahmet Javad, who stands out in the history of Azerbaijan's literary and artistic thought with his unique handwriting, either in his first book called "Goshma", or in the book "Dalgha", which is a manifestation of the dynamic level of his creativity and where most of his works are collected. The same poetic feeling, figurative (expressive) conditions, and aesthetic taste are strong in the poem "Sesli giz" as in other works of the poet. The reader becomes an active person in the world of poetic ideas and images thanks to the local use of words and phrases in terms of communicative functionality. It is as if the words that are carefully arranged in the verses serve to form a semantic (poetic) environment, and as a result, to strengthen the idea-content line. The poet used informative and expressive functions of the language in a wide context in the poem "Sesli giz" and succeeded in shaping the environment of poetic syntax by making sufficient use of rich metaphors - artistic images and poetic figures.

KEYWORDS

dynamic level,
fluent language,
neutral lexicon,
poetic semantics,
syntactic idea

ARTICLE HISTORY

Received: 08.01.2023
Accepted: 13.02.2023

Giriş / Introduction

Cümhuriyyət dövründə qələmə aldığı əsərlərin əksəriyyətini müstəqil ölkəmizin tərənnümünə həsr etdiyi üçün “cümhuriyyət nəğməkarı” adlandırılan qüdrətli sənətkar Əhməd Cavadın poeziyası qısa müddət ərzində müəllifinə böyük hörmət qazandırmışdır. Ona bu şöhrəti qazandıran vətənpərvərlik, müstəqillik, azadlıq və ümumbəşəri ideyaların təbliği ilə yanaşı, yaradıcılığındakı sadə dil, anlaşılan üslub əlamətləri olmuşdur.

Dövrünün ədəbi dil mühitinin diktəsi səbəbindən yaradıcılığının ilk dövrlərində əsərlərində ərəb-fars sözlərinin çox işləndiyi ənənəvi məcazlara geniş rast gəlinməyə də, zaman keçdikcə həmin poetik məcazlar doğma dilimizin kəlmələri ilə əvəzlənmiş, Əhməd Cavad yaradıcılığının lüğət tərkibində bir durulaşma müşahidə edilmişdir.

Eyni poetik duyğu, estetik zövq şairin digər əsərlərində olduğu kimi, “Səsli qız” poemasında da təsirli səslənir. Poemadan verilən aşağıdakı misraları poetik sintaksis aspektdən nəzərdən keçirək:

Oxudum tarixlərdə:
Qaniçən bir hökmdar
Bir ölkəni amansız
Eyləmişdir tari-mar!
Altı aydan çox sürən
Qanlı bir mühasirə,
Tutulmuşdu çox acı
Basqına birdən-birə!

Ekspressiv istiqamətin təhlilinə keçməzdən əvvəl mühüm bir məsələni qeyd etməliyik ki, şeir parçasının dili olduqca sadə və anlaşılıqdır. Söz və ifadələrin yerli-yerində, kommunikativ funksionallıq cəhətdən məqamında işlədilməsi sayəsində oxucu poetik ideya və obrazlar aləmində fəal bir şəxsə çevrilir. Bu baxımdan da şairin qarşıya qoyduğu ideya-məzmunun estetik təsiri mahiyyət etibarilə üzə çıxır.

Maraqlıdır ki, misraların zahiri və daxili mənaları bir-biri ilə uzlaşır. Sanki incitək düzülən sözlər semantik mühitin formalaşmasına, beləliklə də, ideya-məzmun xəttinin qüvvətlənməsinə səbəb olmuşdur. Poetik müstəvini obrazlı şəkildə ekspressiv dil ilə yalnız söz sahibi olan sənətkar aşağıdakı kimi ifadə edə bilirdi:

İgidlərin son səsi.
Yurdunu verməyənlər
Doğranmışdı xıncaxınc.

Şeir parçasının komponentlərini təşkil edən hər bir söz (doğranmışdı) və söz birləşmələri (igidlərin son səsi – III n.t.s.b.; yurdunu verməyənlər – f.b.) ümumi ideyanın ifadəsinə xidmət etməklə yanaşı, həm də lüğəvi zənginliyin təzahürüdür. Verilən bənddə “xınchaxınc” sözünə diqqət edək. “Tikə-tikə” və ya “əzik-əzik” mənasını bildirən bu söz, vaxtilə (şairin yaşayıb-yaratdığı dövrdə) leksik arxaizm mövqeyində işlədilmişdir. Hazırda isə dilimizin qərb qrupu dialektlərində (xüsusilə Şəmkir, Gədəbəy, Tovuz və Qazax-Ağstafa bölgələrində) dialektik leksik vahid olaraq işlədilir. Şeirdə təsadüf etdiyimiz bu və ya onlarla leksik-arxaizm, leksik-dialektik vahidlərdən istifadə böyük nəğməkarın xalq dilinə yaxından bələd olmasının göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər. Ana dilinə ən dərin incəliklərinə qədər bələd olması vətənpərvər, istiqlal şairinin doğma dilinə sonsuz sevgisindən doğan amillə bağlıdır.

Dilin informativ və ekspressiv funksiyalarından geniş kontekstdə istifadə edən şair “Səsli qız” poemasında zəngin məcazlardan – bədii təsvir və poetik fiqurlardan kifayət qədər bəhrələnmişdir:

Ölüm rəngi çökmüşdü, saralan üz-gözlərə,
Cənnət kimi bir ölkə məzarlığa dönmüşdü.

Birinci misrada (Ölüm rəngi çökmüşdü, saralan üz-gözlərə) metafor vasitəsilə doğan bədbin əhvali-ruhiyyəyə qapılmış vətəndaş obrazı canlandırılmışdır. Bu, simvolik obraz səciyyəsi daşıyır. Poemanın məzmunundan həmin obrazın şairin öz prototipi olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür. Sonrakı misrada (Cənnət kimi bir ölkə məzarlığa dönmüşdü) ifadə edilən davamedici, nəhayət, tamamlayıcı məna bu qənaəti təsdiq edir. Şair təşbeh üsulu ilə (cənnət kimi bir ölkə) öz vətəninə cənnətə bənzətməklə doğma yurduna məhəbbətini fəxrlə dilə gətirir. O, müharibənin təsirindən ölkəsinin məzarlığa çevrilməsini böyük bir acı ilə anır. Bu hissədə biz, şairin sintaktik fiqurdan – antitezadan istifadə etdiyinə şahid oluruq. İnsan psixologiyasının ən incə, kövrək hissələri olan kədər və sevinc bu poetik kontekstdə vəhdətdə ifadə edilir. Nəticədə, kədərlənən, eyni zamanda sevinən şair obrazı ilə qarşılaşırıq. Bir məsələni də xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, şairin bu emosional vəziyyəti – kədərli və sevincli olması fərdi (şəxsi) səciyyə daşımır. Bu, ictimai xarakterli hissələrdir. Çünki “cümhuriyyət nəğməkarı”nı təbii ki, ilk növbədə, vətəninin müstəqilliyi və ərəzi bütövlüyü, xalqının azadlıq və istiqlaliyyəti düşündürürdü. Həmçinin onu da qeyd etməliyik ki, bu düşüncə və arzular bir ideoloji səviyyədə təqdim edilir.

“Ümumiyyətlə, şeir dilinin başlıca məntiqi və linqvistik əsası misradır. Şeirin ritmik, intonasion, sintaktik xüsusiyyətləri bu başlıca qrafik əlamətə – misraya tabe etdirilir və ondan asılı olur. Sözlərin seçilməsi və obrazlılıq da misra ilə əlaqələndirilməli olur” [3, s.435].

Poemadan digər bir parçaya diqqət edək:

Əsgərsiz komandanlar
Qırıb atdı yayını,
Fələk döndərdi zəhrə
Bu ölkənin payını.
Gülmək zatən yox idi.
Ağlamaq oldu yasaq.
Zavallı məğlub ölkə,
Sana nə hüquq, nə haqq!...

Bu nümunədə də şair müxtəlif səhnəciklərlə müharibə lövhələri təsvir edərək ağlamaq yasaq edilmiş, gülməyə həsrət qalan hüquqsuz və zavallı məğlub ölkə obrazı yaratmışdır. Bu cür poetik lövhənin yaradılmasında antonim leksik vahidlərdən ibarət məcaz konstruksiyalarının rolu da olduqca böyükdür.

“Əsl şeir, əsl şeiriyyət – obrazlılıqdır, mənalılıqdır”. Əlbəttə, hər cümlədə (cümlə düzgün qurulmuşsa) müəyyən fikir ifadə olunur, deməli, hər cümlədə müəyyən məna vardır. Lakin şeirdəki məna, şeirdəki söz daha təsirli, daha tutarlı, daha kəsərli olur!” [2, s.302-303].

Əhməd Cavadın istifadə etdiyi məcazlar, sintaktik fiqurlar və təsvir etdiyi obrazlar ideya ilə ideallıq baxımından bir-biri ilə əlaqəlidir:

Haqqı yoxdu kimsənin
Söz deyib, dərd açmaya.
Bəzənib çıxmalıydı
Gələnlər ağlaşmaya.
Döndü, oldu qəhqəhə
Qan qusan hıçqırıqlar.
Çiçək səpəcək oldu
Bütün qəlbiqırıqlar.

Şeiri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, söz və ifadələr, mövcud təsvirlər dərin ideya məzmununa malikdir. Şeir parçasının ilk misraları şairin mənəvi azadlığa eyhamı kimi dəyərləndirilə bilər. Müstəqillik konsepsiyasının komponenti hesab

edilən həmin ideya şairin şəxsi istək və arzu müstəvisindən ictimai ideologiya səviyyəsində yüksəlir.

Bu kontekstdən çıxış edərək deyə bilərik ki, Əhməd Cavad şeirinin səciyyəvi cəhətləri içərisində ümumiləşdirmə xüsusi rol oynayır. Bu tipikləşdirmə üsulundan şairin bütün şeirlərində ədəbi priyom kimi geniş istifadə edildiyinin şahidi oluruq.

“Heç bir üslub məhdudluğunu yaxın qoymadığından sənətkarın bədii əsərinin dili hər şeydən əvvəl lüğətinin zənginliyinə görə fərqlənir” [1, s.260].

Ə.Cavad poeziyasının maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də misradaxili sintaktik prosesdir. “Sintaksis, fikrin ifadə formasıdır, qəlbidir – düşüncənin, emosiyanın biçimidir. Cümlələrin həcmi, məntiqi əlaqəsi də sintaksisdir və sintaksis bütövlükdə obrazlılığın məskənidir” [4, s.4].

Onu da qeyd etməliyik ki, poeziyada poetik sintaksisin formalaşmasında sintaktik fiqurlar başlıca funksiyaya malikdir. Ə.Cavad poeziyasında, xüsusilə ekspressiv aspektdən təhlil etməyə çalışdığımız “Səsli qız” poemasında da bu cür məcaz vasitələrindən kifayət qədər geniş istifadə edilmişdir:

Can verən sərxoş gecə
Ölürkən yorğun, əzgin –
Coşdu qızın səsində
Ölkədə qaynayan kin.

Metafor olan ilk misra, eyni zamanda sintaktik fiqurun funksional tiplərindən sayılan inversiyadır. Dilimizin söz sırası qanununa əsasən, “Can verən sərxoş gecə, yorğun, əzgin ölürkən” strukturunda verilməlidir. Lakin misra məzmunla informasiya müstəvisindən obrazlı kontekstə çevrilmə məqsədilə şair tərəfindən bilərəkdən inversiyaya uğradılmışdır. Digər misra isə nəsr quruluşu baxımından “Ölkədə qaynayan kin coşdu qızın səsində” kimi olmalıdır. Ancaq ilk misrada olduğu kimi burada da fikrin daha güclü, təsirli və emosional səslənməsi məqsədilə söz sırası məqsədyönlü şəkildə pozulmuşdur.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, şair əlinə düşən hər fürsətdə ədəbi priyomlardan geniş şəkildə istifadə etməklə məqsədinə çatmağa nail olmuşdur. Bir sözlə, poemanın bütün misralarında işlənən hər bir obrazlı söz və ifadə, ümumilikdə poemanın poetik sintaksisinin strukturunun reallaşmasına xidmət edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Adilov M. (2020). Əsərləri, IX cild, Məqalələr. Bakı, Elm və təhsil. 443 s.
2. Adilov M. (2020). Əsərləri, VIII cild, Məqalələr. Bakı, Elm və təhsil. 697 s.
3. Adilov M. (2020). Əsərləri, V cild, Sənətkar və söz. Bakı, Elm və təhsil. 459 s.
4. Kazımov İ. (2020). Sadə cümlə sintaksisi. Elmi red. Məşədiyev Q. Bakı,
5. Avropa. 223 s.